

Mehmed Selim Efendi'nin de ders notları şöyledi: Mecmûu'l-âdâb 45/45=aliyü'l-âlâ; nahv-ı Arabî 43/45=aliyü'l-âlâ; Pend-i Attâr 42/45=âlâ; usûl-i inşâ 45/45=aliyü'l-âlâ; hesâb-ı mükemmel 45/43=aliyü'l-âlâ; hendese 45/42=âlâ; felekiyât 45/45=aliyü'l-âlâ; Fransızca 41/45=âlâ. Bu da şehzadelerin sınıf geçme usulüne uygun bir müfredata göre yetiştirildiklerini göstermektedir.

II. Meşrutiyet devrinde, hususan II. Abdülhamid'in hal'inden sonra şehzadeler daha serbest bir ortamda yetişti. Şehzadegân Mektebi kapatıldı ve şehzadeler de diğer çocuklar gibi kamu mekteplerinde okumaya başladı. Harbiye'de okuyarak zâbit çıkan şehzadeler olduğu gibi son halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi gibi Viyana'ya gönderilerek Trezyanom (Theresianum) Mektebi'nde bir süre eğitim alanlar da vardı.

Bu dönemde şehzadelerin eğitim usullerine dair tartışmalar devam etti. 1913 yılında "Hânedân-ı Saltanat Azasının Hal ve Mevkileri ile Vezâifini Tâyin Eden Nizamname" başlıklı bir düzenleme yapıldı. Nizamnamenin altıncı faslındaki 28 ile 38. maddeler şehzadelerin eğitimini izah ediyordu. Bu düzenlemeye göre şehzadelerin ibtidâî, idâdî ve âlî tahsilleri ile ahlakî tahsillerine özen gösterilecekti. Bunun için hususi bir idâdî mektebi tesis olunacaktı. Yedi yaşına gelen şehzade ibtidâî tahsiline başlayacaktı. İdâdî mektebinde dinî ve ahlakî ahkâmın esasları ile ulum ve fûnuna giriş yapılarak Türkçe, Arapça ve bir ecnebi lisan mükemmel derecede öğretilicekti. Bu kısmı başarıyla geçen şehzade, hazîne-yi hâssa tarafından tahsis edilen hususi dairede idâdî tahsili görecekti. Bu aşamayı tamamlayan ve şehadetname alan şehzadeler Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Bahriye'de yatılı olarak tahsile devam edecek, ardından bağlı oldukları alay ve gemilerde iki yıl fiilî görev alacaklardı. Buradaki teorik ve pratik uygulamadan sonra Harbiye Mektebi'nde askerliğe dair derslerle memleketin hukukî, siyasî, iktisadî ve idaresine dair hazırlanacak program kapsamında iki sene yüksek tahsil göreceklardı. Bu düzenlemenin hayata geçirilmesi için çalışma ve hazırlıklar yapıldıysa da buna devletin ve hanedanın ömrü yetmedi.

KAYNAKÇA

- BOA. TSMA.E. nr. 968-35; YPRK. SGE. nr. 5/104; 5/104-1; 5/104-2; 5/104-3; 5/104-4; 5/104-5; 5/104-6; 5/104-6-2; 5/104-6-3.
- Akyıldız, Ali. *Saray Harem ve Mahrem*. İstanbul 2019.
- a.mlf. Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan. İstanbul 2020.
- a.mlf. Yusuf İzzeddin: İkbâl İdbâr İntihar. İstanbul 2023.
- Ergin, Osman [Nuri]. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul 1977, III-IV, 1049-1079.

Görür, Cem. *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*. Dr.T, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2020.

Kırpık, Cevdet. *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi*. İstanbul 2016.

Lütfi Efendi. *Vak'ânivîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. İstanbul 1999, III, 163; IV, 850.

Taş, Kenan Ziya. *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*. Ankara 2017.

Uçan, Lâle. *Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı: Şehzadelik, Velihtlık ve Halifelik Yılları*. Dr.T, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Yurdakul, İlhami. *Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)*. İstanbul 2017.

a.mlf. İktidarın Ruhu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kışzade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere). İstanbul 2022.

İlhami YURDAKUL

ŞEHZADEGÂN MEKTEBİ

Osmanlı'da şehzade, hanım sultanlar ve zâdegân için oluşturulmuş kurum.

Osmanlı hanedanına mensup şehzadelerin ve hanım sultanların eğitimine mahsus özel bir eğitim kurumu olarak saray bünyesinde kurulmuştur. Ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bilgi bulunmamakla birlikte XVII. yüzyıl kaynaklarında Topkapı Sarayı'nın bölümleri arasında zikredilmektedir. Klasik dönemde mektep, sarayın Bâbüssaâde Kapısı'ndan girildiğinde Kara Ağalar Taşlığı'nın sağında yer alan iki katlı, kâgir ve çinilerle tezyin edilmiş olan Dârüssaâde Ağası Dairesi'nin ikinci katında yer almakta idi. Mektebin âmiri, dairenin de sahibi olan Dârüssaâde ağasıdır. Uzun süre burada bulunan mektep, devlet merkezinin Topkapı Sarayı'ndan modern saraylara taşındıkları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birkaç defa yer değiştirmiştir. Bu tarihlerde müstakil bir mektep binası yerine, padişahın yaşadığı sarayda birkaç odanın şehzade eğitimine tahsisıyla yetinilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda İhlamur Kasrı'nda olduğu anlaşılan mektep, 1880'lerde Yıldız Sarayı'ndaki iki katlı kâgir bir binaya taşınmıştır. Bu yıllarda Şehzadegân, Şehzâdegân-ı Cevân-Bendegân yahut Mekteb-i Âlî isimleriyle anılmıştır. Mektepte yalnızca şehzade ve hanım sultanlara eğitim verilmeyip aynı zamanda devlet ricalinin bendegân ve zâdegân olarak anılan çocukları da öğrenim görmüştür.

Bir müddet sonra II. Abdülhamid, şehzadeler için müstakil köşkler hazırlatarak dersleri kendi dairelerinde almalarını sağlamış, mektep binası ise yalnızca zadeğâna ayrılmıştır. II. Abdülhamid'in mektebe getirdiği en büyük yenilik, bendegân çocuklarının mektebe kabul edilmesidir. Kendisi de şehzadelerin ders notlarını yakından takip etmiş, bazı sınavlara devlet ricalini de davet ederek bizzat katılmıştır. Haziran 1880'de İhlamur Kasrı'nda yapılan imtihana Münif, Edhem, Gazi Osman ve Mahmud Nedim paşalar iştirak etmiştir. O sırada bu zevatın çocuklarının da mektepte olma ihtimali yüksektir. Zira mektepte vükela çocukları için de odalar ayrılmıştır.

Mektebin kabul şartları, eğitim düzeyi ve verilen dersler imparatorluk genelinde bulunan modern mekteplere nispetle farklılık göstermektedir. Dersler kalabalık sınıflarda değil özel odalarda işlenmekte farklı seviye ve yaştaki talebeler aynı anda eğitim görmekte idi. Talebenin yaşı ders programının oluşturulmasında kıstas olsa da aynı yaşta olup farklı dersler gören şehzadeler de bulunmaktaydı. Keza yaş sınırlaması olmayıp aynı anda altı yaşındaki şehzade ile yirmi üç yaşındaki şehzade birlikte eğitim alabilmekteydi. Aynı anda farklı yaşlardaki talebeler eğitim gördüğü için sınıf sistemi ve buna mukabil bir müfredat bulunmamaktaydı. Çünkü mektepte sıbyan, rüştiye ve idâdî seviyelerinde eğitim bir arada yürütülmekteydi. Buradan anlaşılan mektepte kolektif bir eğitim verilmediği, talebenin gelişimine paralel olarak belirlenen bireysel bir eğitim tercih edildiğidir. Bu da mektebin klasik sıbyan mektebi ve medrese sisteminde devam ettiğini göstermektedir.

Şehzadelerin sınav sonuçları ayrıntılı bir rapor şeklinde II. Abdülhamid'e sunulurken bu raporlarda derslerin içerikleri, şehzadelerin bulunduğu konu ve notları bulunuyordu. Şehzadeler yapılan sınavlar sonucunda aliyülâ'lâ (pekiyi), â'lâ (iyi), karîbülâ'lâ (iyiye yakın), evsat (orta) olmak üzere dört çeşit not alıyorlardı. Şehzade karnelerinde her çeşit notun görülmesi ise sınavların ciddiyetle yapıp objektif bir değerlendirmeye tâbi tutulduklarını açıkça göstermektedir.

Şehzadeler eğitime, padişahın ve devlet erkânının hazır bulunduğu bed-i besmele merasimi ile başlardı. Sıbyan mektebi seviyesindeki müfredatları Kur'an-ı azîmüşşan, kırâat-i Osmâniye, esmâ-yı Osmâniye (kelime bilgisi, hicrî ve rûmî aylar), idmân-ı zihin (okuma ve şekillerin tayini), hüsnühat ve imla, tahrir ve kırâat-i erkam (rakamlar) şeklindeki temel derslerden oluşmaktaydı. Kur'an okumayı öğrendikten sonra kırâat dersinde harekeli ve harekesiz harfler ile rik'a hattı öğretilirdi.

Rüştiye düzeyindeki programları ise şöyleydi: Kur'an-ı Kerim, coğrafya, *Dürr-i Yektâ*, Fransızca,

hesâb-ı zihnî, hesap, ilmihal, imla, muhtasar İslam tarihi, tâlîm-i Fârisî, târîh-i İslam ve Türkçe kıraat. İdâdî muadili program büyük ölçekte imparatorluk genelindeki idâdîlerle paralellik göstermekteydi: Ahvâl-i nücûm ve felekiyât, coğrafya, *Dürr-i Yektâ*, Fransızca, *Gülîstan*, *Halebî Sagîr*, hendese, hesâb-ı mükemmel, imla, kıraat, kırâat-i fenniye, *Mecma-u'l-âdâb*, *Pend-i Attâr*, sarf-ı Arabî, tilavet ve kıraat. Fransızca dersine on üç yaşında başlayan talebenin yirmi üç yaşına kadar devam etmesi bu dile verilen öneme işaret etmektedir. Farsça rüştiye seviyesinde verilirken, Arapça idâdî seviyesinde yer almaktadır. Böylece şehzadeler üç dili iyi bir düzeyde öğrenmektedirler.

Programdaki özellikle ahvâl-i nücûm ve felekiyât dersi, diğer idâdîlerde bulunmayıp medreselerde yer alan astronomi ve astroloji bilgisiyle öne çıkmaktadır. Birkaç ders dışında Şehzadegân Mektebi'nde idâdî seviyesinde eğitim alan talebelerin yaşıtlarıyla aynı dersleri gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak özel odalarda, kişiye özel öğretim programı ve seçkin hocalar eşliğinde sürdürülen eğitimin kamuya açık okullardan daha kaliteli ve disiplinli olduğu barizdir.

Ahlak eğitiminin programda farklı dersler aracılığı ile yoğun şekilde verildiği anlaşılmaktadır. *Mecma-u'l-âdâb* dersinde bir müslümanın hem dinî vazifelerinde hem de insanî ilişkilerinde uyması gereken âdâb-ı muâşeret kuralları öğretilir, *Pend-i Attâr* okumasında hayata dair öğütler verilir. *Gülîstan* okumalarında da yine ahlaka dair konular işlenirdi.

Şehzadelerin müfredatları incelendiğinde dikkat çeken bir husus da kamuya açık okullarda bulunan resim ve müzik derslerinin not cetvelleri arasında yer almamasıdır. Ders olarak okumasalar da bu sanat dallarından mahrum kaldıkları söylenemez. Bilakis şehzadelerin resim ve müzik hocaları bulunmakta ve resim derslerinde yaptıkları çizimlere arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Ayrıca bazı şehzadelerin besteleri, bazılarının ise tabloları günümüze kadar ulaşmıştır. II. Abdülhamid'in enstrüman çalan çocuklarını bizzat dinlediği, hatalarını düzelttiği ve onları teşvik etmek adına ödüllendirdiği de hanedan mensuplarının anılarına yansımıştır.

Şehzadegân Mektebi'nin "Şehzadegân hocası" veya "Sarây-ı Hümayun muallimi" diye isimlendirilen hocaları özenle seçilir, hatta kimi zaman yurt dışından getirtilirdi. Bunlar arasında Harputlu İshak Efendi, Hattat Mehmed Şevki Efendi, Arapça ve Farsça muallimi Osman Enverî Efendi ve Enderunlu Hafız Abdüllatif Efendi bulunmaktadır.

Şehzadegân hocaları Yıldız Sarayı'nın dışında ikamet etseler de bazılarının, muhtemelen ilerleyen yaşları veya sağlık sorunları sebebiyle sarayda

ikamet etmek istedikleri de olurdu. Ayrıca II. Abdülhamid’in onlara son derece cömert davrandığı, sıklıkla madalya ve rütbelerle taltif ettiği de vakidir. Arapça hocası Oflu Hacı Ahmed Efendi, Farsça hocası Mazhar Efendi ile resim hocası İtalyan Valeri, Fransızca hocaları A. Jako ve Mösyö E. Garde efendiler madalya, nişan, rütbe ve bahşişle taltif edilmişlerdir.

Farklı tarihlerde ve farklı mekânlarda öğretim veren Şehzadegân Mektebi II. Meşrutiyet’in ilanıya sona ermiştir. Bu tarihten itibaren şehzadeler devlet okullarına gönderilmişlerdir. Özel dersler de alan şehzadelerden Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Sultânî’de okuyanların sayısı hayli fazladır. 1922 yılında şehzadeler için bir idâdî açma girişimi olmuşsa da saltanatın kaldırılmasıyla akim kalmıştır.

KAYNAKÇA

- BOA, MV. 224/132; Y.EE. 72/131; Y.PRK.AZJ. 56/36; Y.PRK.SGE. 1/55; 4/45; 5/25; 5/104; Y.PRK.MF. 2/78; Y.PRK.UM. 80/51; İ.DH. 813/65638; 840/67572; İ.TAL. 61/48; 81/12; 90/24; 219/57; 243/67; BEO. 4554/341519; 4678/350811; HH.İ. 172/17; 192/81; 230/37.
- Dumlupınar, Zehra. “Topkapı Sarayı Harem Dâiresi’nde Az Bilinen Bir Çini Hazinesi: Şehzâdegân Mektebi”. *Social Sciences Studies Journal*. 4/24 (2018), s. 5014-5023.
- Ergin, Osman [Nuri]. *Türkiye Maarif Tarihi*. I-IV, İstanbul 1977.
- Kırpık, Cevdet. *Osmanlı’da Şehzade Eğitimi*. İstanbul 2016.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara 1991.
- Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul 2019.
- Şehzade Ali Vâsib Efendi. *Bir Şehzade’nin Hâtıratı*. haz. O. S. Osmanoğlu. İstanbul 2003.
- Tahsin Paşa. *Yıldız Hatıraları*. haz. A. Z. İzgöer. İstanbul 2018.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. *Saray ve Ötesi*. haz. N. Tonga. İstanbul 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara 1988.
- Vurgun, Ahmet. *Maarifperver Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul 2020.

❖ Fırat KÜSKÜ

“ŞEKAİKU’N-NU’MÂNİYYE”

Osmanlı alimleri ve şeyhlerine dair biyografik eser.

Tam adı eş-Şekaiku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’l-Devleti’l-Osmâniyye olan eser Osmanlı ulema biyografilerinin ilk örneğidir. Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Arap ve İran ulemasının menkıbeleri ya-

Tercüme-i Şekaiku’n- Nu’mâniyye, Edimli Meedî Efendi, 1852/1853

zıldığı halde Osmanlı âlimleri hakkında bir eser telif edilmediği için *Şekaik*’ı yazdığını belirtir. Arapça olan eserin Türkçe anlamı “Osmanlı Devleti âlimleri içerisindeki dağ lâleleri”dir. Bununla Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe Nûmân b. Sâbit’e bir telmih olduğu kaydedilir (bk. Mecdî, 1989: 9). Telifinden hemen sonra çok sayıda nüshası istinsah edilen ve tercümeleri yapılan eser Osmanlı dünyasında biyografi yazma geleneğini de başlatmıştır. Aynı şekilde Âşık Çelebi ile başlayan ilaveler ve zeyiller XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Nitekim çeşitli kütüphanelerde 150 civarında yazma nüshası bulunmaktadır.

Osmanlı tarihinde 1558 yılına kadar yaşamış âlimlere yer verilen eserde her padişah döneminin âlimleri ve meşayihine dair bilgiler verilmiş, toplamda 350’den fazla âlim ile 150’den fazla şeyhin muhtasar hayat hikâyeleri anlatılmıştır. Kişilerin daha çok kadılık, müderrislik telif, talim terbiye gibi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Taşköprizâde’nin yaşadığı bir hastalıktan dolayı görme yeteneğini büyük ölçüde kaybetmesi üzerine daha evvel tuttuğu notlardan bir talebesine yazdırdığı eser müellifin kendi müşahedeleri ile yakınları ve hocalarından duydukları ve kısmen resmî tayin listelerinden telif edilmiştir. Nadiren de olsa İbn Hacer Askalânî ve Süyûtî gibi bazı müüelliflerin eserlerinden de yararlanılmıştır. *Şekaik* tercüme ve zeyilleri de kendinden sonra gelen Osmanlı âlimleri ve tarihçilerine referans olmuştur.

Osmanlı dönemi eğitim bilim ve kültür birikimini ihtiva etmesi bakımından eşsiz bir kıymet taşıyan *Şekaik* aynı zamanda özgün bir kaynak olarak da günümüze kadar vazgeçilmez konumunu muhafaza etmiştir.

Zaman içerisinde pek çok baskısı yapılan ve ilk olarak İbn Hallikân’ın *Vefeyâtü’l-A’yân*’ının kenarında *el-İk-dü’l-Manzûm* başlıklı zeyliyle birlikte basılan eser